

Jasminka Najcer Sabljak

Akademija za umjetnost i kulturu u Osijeku, Odsjek za likovnu umjetnost

Prizori iz Slavonije i Srijema u opusu austrijskog slikara Franza Alta

Izvorni znanstveni rad – *Original scientific paper*

Primljen – *Received* 25. 6. 2018.

UDK 75.047(497.54+497.544)“18”
75Alt, F.

DOI 10.31664/ripu.2018.42.11

Sažetak

Austrijski slikar Franz Alt (1821.–1914.) sin je slikara Jakoba Alta (1789.–1872.) i brat poznatijeg pejzažista i akvarelista Rudolfa Alta (1812.–1905.). Na svojim putovanjima po Slavoniji i Srijemu izradio je veliki broj skica, crteža i akvarela s motivima iz tih krajeva – pejzažima, vedutama, interijerima plemićkih salona. Altova djela nastala tijekom nekoliko njegovih posjeta osim umjetničke vrijednosti sadržavaju i komponentu dokumentarno-povijesnih likovnih ‘putopisa’, važnih za poznavanje gospodarskih i kulturnih prilika na rumsko-retfalačkom vlastelinstvu obitelji Pejačević i vukovarskom vlastelinstvu obitelji

Eltz. Pronađeno je dvadesetak Altovih djela s prikazima perivoja i tzv. Zimmerbilder dvorca u Retfali, krajolika rumskog vlastelinstva te prizora iz vukovarskog dvorca koji su do sada bili u privatnom vlasništvu ili javnim ustanovama, no netočno identificirani kao prizori drugih slavonskih dvoraca. Osim pejzaža i interijera Alt je izradio i nekoliko portreta članova obitelji Pejačević i Eltz. Altova slavonska i srijemska djela pridonose boljem poznavanju njegova opusa, svjedočeći ujedno o kolekcionarskoj praksi plemićkih obitelji istočne Hrvatske.

Ključne riječi: *slikarstvo 19. stoljeća, Franz Alt, Pejačević, Eltz, Slavonija, Srijem*

U zbirkama uglednih plemićkih obitelji Pejačević, Eltz, Hillebrand von Prandau, Normann-Ehrenfels, Mihalović i dr., koje su imale posjede na području današnje istočne Hrvatske, nalazimo brojna djela stranih autora iz 19. stoljeća. Dosadašnja istraživanja tih zbirki ukazala su na znatnu zastupljenost slikara koji porijeklom, školovanjem i opusom pripadaju austrijskom kulturno-umjetničkom krugu. Riječ je o Friedrichu Amerlingu, Rudolfu v. Bohru, Johannu Nepomuku Enderu, Friederichu Gauermannu, Gustavu Gaulu, Carlu Goebelu, Antonu Hanschu, Josefu Hoffmannu, Josephu Laueru, Peteru Emmanuelu, Franzu Pitneru, Carlu Rahlju, Carlu Saaru, Josefu Steineru, Friedrichu Sturmju, Adalbertu Suchyju, Adolfru Theeru, Johannu Antonu Zittereru i dr.¹

Njihovi opusi istraženi su i valorizirani u djelima austrijskih povjesničara umjetnosti, no u njima se nije posebno sagledavao segment narudžba za plemićke zbirke istočne Hrvatske, ni dio njihovih opusa s motivima hrvatskih krajeva. Stoga su ta ostvarenja dijelom izostavljena iz tih pregleda, a u ponekim se izvorima javljaju s pogrešnim odnosno nepotpunim

podacima, pogotovo kada je riječ o motivima koje prikazuju, kontekstu njihova nastanka ili dataciji.²

Za razliku od djela spomenutih austrijskih umjetnika, u nacionalnim pregledima povijesti umjetnosti opus bečkoga slikara Franza Alta (1821.–1914.) dosad je bio nepoznat.

Franz Alt bio je mlađi brat poznatijega slikara Rudolfa Alta (1812.–1905.) i sin slikara Jakoba Alta (1789.–1872.).³ Istražujući njegova djela, osobito ona koja se danas nalaze uglavnom u privatnim zbirkama, uočeni su motivi koji se, s većom ili manjom vjerojatnošću, mogu identificirati kao prikazi interijera i eksterijera objekata i posjeda u vlasništvu rumsko-retfalačke grane obitelji Pejačević, kao i portreti pojedinih članova te obitelji. To vrijedi i za obiteljske slike vukovarskih vlastelina Eltz, koji su bili u srodstvu s Pejačevićima. S obzirom da se neki od tih radova i danas nalaze u posjedu njihovih nasljednika, pretpostavljamo da su nastali kao rezultat neposrednih narudžbi, odnosno da su izvorno bili dijelom retfalačke zbirke obitelji Pejačević i vukovarske zbirke obitelji Eltz.

Većina tih radova nabavljena je u Austriji i dopremljena u plemićke zbirke na tadašnjoj jugoistočnoj granici Monarhije. No neka djela stranih umjetnika (npr. Carla Rahla i Carla Roberta Kummera) zasigurno su nastala na plemićkim posjedima današnje istočne Hrvatske te su važan korak u formiranju zbirke koje su objedinjavale djela europskih umjetnika i ona udomaćenih i domaćih slikara.⁴ Upošljavanje stranih autora koji su boravili na slavonskim i srijemskim posjedima naših plemićkih obitelji i ovdje ostvarili dio svoga opusa važan je korak u razvoju likovne umjetnosti i umjetničkih kolekcija na ovim prostorima. U tome smislu istraživanje opusa Franza Alta pridonosi razumijevanju tih procesa, a unapređuje i zaokružuje dosadašnje spoznaje o njegovu stvaralaštvu.

Franz Alt član je ugledne umjetničke obitelji koja je ostavila značajan trag u austrijskom slikarstvu 19. stoljeća, posebno na području akvarelistike.⁵ Njegov otac Jakob došao je je 1811. godine u Beč iz rodnoga Frankfurta na Majni, gdje je primio prve poduke. U centru Monarhije pohađao je umjetničku akademiju u klasi povijesnoga slikarstva te privatnu školu pejzažnog slikarstva kod Johanna Christiana Branda i Martina von Molitora. Slikarski opus razvio je u smjeru pejzažnog i vedutnog slikarstva te uskoro usvojio način slikanja ondašnjih uglednih austrijskih pejzažista Carla Schütza, Johanna Zieglera i Laurenza Janschea, angažiranih na izradi poznate grafičke serije bečkih veduta *Collection de 50 Vues de la Ville de Vienne*.⁶ U umjetničkom opusu Jakob Alt znalčki je spajao pejzažno slikarstvo s prizorima gradova, kombinirajući ljubav prema prirodi s vještinom vedutnog slikara, u duhu slikarstva austrijskog bidermajera.⁷

Jakob Alt nije se nadahnjivao samo austrijskim krajolicima, već je na putovanjima sjevernom Italijom, Venecijom i Rimom te drugim dijelovima Monarhije 1820-ih i 1830-ih stvarao brojne prikaze zanimljivih predjela, a osobito su ga privlačile gradske vedute sa znamenitim povijesnim građevinama. Na kasnijim putovanjima Jakob je vodio i sinove Rudolfa i Franza, učeći ih načinu gledanja i interpretaciji motiva te crtačkom umijeću. Ono je uvjet za uspješnost procesa u kojem se na temelju skice stvara litografija ili kolorirani akvarel. Bio je to tipičan obrazac školovanja i umjetničke izgradnje slikara tijekom 19. stoljeća, kroz putovanja i prikaze dalekih krajeva (tzv. *Wanderungen*). Taj običaj podudara se s onodobnim načinom edukacije obrtnika, koji su putujući prikupljali znanje i iskustvo, za što se u hrvatskom jeziku koristi germanizam 'vandovanje'. U Austriji je pejzažno slikarstvo doživjelo procvat početkom 19. stoljeća zahvaljujući narudžbi serije slikarskih prikaza austrijskih krajeva, za što je bio zaslužan član habsburške vladarske kuće, nadvojvoda Johann (1782.–1859.), sin cara Leopolda II. i brat cara Franje II., poznat po istaknutom djelovanju na gospodarskom i kulturno-umjetničkom području.⁸ On je od 1811. godine angažirao odabrane slikare kako bi pejzažima i vedutama dočarali svakodnevni život Štajerske, a poslije i austrijskih alpskih predjela, u čemu je sudjelovao i Jakob Alt. Ta su djela snažno utjecala na odmak austrijskoga pejzažnog slikarstva od baroknog iluzionizma, usmjerivši ga k topografskom prikazivanju stvarnosti, a poslije i osobnom doživljaju pejzaža, tzv. impresionizmu ugođaja ili *Stimmungsimpresionizmu*.⁹

U Altovu stvaralaštvu posebnu važnost imali su mnogobrojni prikazi predjela uz Dunav. Interes za takve prikaze pobudio je Adolph Friedrich Kunike (1777.–1838.), poznati bečki litograf, crtač i izdavač.¹⁰ Kunike je od 1823. godine pisao udžbenike za crtanje i litografiju pod naslovom *Elementarlehrbuch der Zeichnung und Mahlerey* i *Lehrbuch der Lithographie*. Svojim je zalaganjem unapređivao crtačke i litografske tehnike te popularizirao prikaze bečkih veduta, stoga se i Jakob Alt angažirao u crtanju takvih prizora, podastirući ih kao predloške izdavačima, koji bi ih otiskivali u velikim edicijama. Najvažniji pothvat na kojem su surađivali Kunike i Alt bila je edicija *Donau: Ansichten vom Ursprung bis zum Ausflusse ins Meer*, koja je nakraju obuhvaćala 264 lista. Izrada serija litografija s prizorima gradova i krajeva uz Dunav trajala je godinama (mape su izdavane od 1819./20.). Najveći broj prizora izveo je Jakob Alt, putujući Dunavom i stvarajući djela s naglaskom na slikovitim mjestima s ruševinama, utvrdama i gradovima. Ta edicija utjecala je na razvoj austrijskoga pejzažnog slikarstva, afirmaciju litografije kao umjetničke discipline te odigrala važnu ulogu u etabliranju obaju umjetnika.

U takvu kulturnom ozračju, početkom 19. stoljeća, u kojem se u potpunosti afirmira pejzaž kao samostalni i popularni slikarski žanr, nastaju i prizori Jakoba i Rudolfa Alta s motivima iz Hrvatske. Ti su akvareli i crteži, od kojih su neki umnoženi i tehnikom litografije, dostupni u javnim zbirkama, gdje je zasad identificirano oko trideset prikaza hrvatskih krajeva i ljudi u tradicijskim nošnjama.¹¹

Već je putovanje Jakoba Alta Dunavom rezultiralo objavljivanjem motiva iz krajeva današnje istočne Hrvatske (Erdut, Dalj, Vukovar, Šarengrad, Ilok) u ediciji *Donau – Ansichten vom Ursprung bis zum Ausflusse ins Meer*. Jakob i Rudolf Alt proputovali su Dalmaciju. Rudolf Alt putovao je 1840. godine jadranskom obalom od Trsta, a Jakob Alt preko Slovenije i Rijeke, da bi se susreli u Zadru.¹² U okolici Rijeke Jakob je slikao prizor uvale Martinšćice kod Kostrene (litografija *Veduta del Nuovo Lazzaretto in Martinschizza*), a u gradu dva trga (*Veduta della Piazza Ürmény in Fiume* i *Veduta della Piazza della Fiumara in Fiume*). Spuštali su se niz obalu do Dubrovnika, a Rudolf je posjetio i Kotor. Radili su prvobitno prema narudžbi bečkog izdavača Heinricha Friedericha Müllera za mapu *Das pittoreske Österreich*, kojoj je bio cilj prikazati razne vedute diljem Monarhije, zanimljive po prirodnim i umjetničkim ljepotama.¹³ Dalmacija nije značila *umjetničko otkriće*, jer je još za vrijeme venecijanske vlasti bila relativno dobro slikarski dokumentirana, no s razvojem građanskog društva i širenjem tržišta umjetnina otvorilo se široko područje za narudžbe toga tipa, odnosno *pogled centra Monarhije* prema udaljenijim i nepoznatim dijelovima prostrane države. Najviše su interesa Altovi pokazali za važne spomenike kulture, ali i zanimljive prirodne predjele i etnografske motive. Akvarelirali su brojne crteže, između ostalih dolinu Omble kod Dubrovnika, Knežev dvor u Dubrovniku, Zadar, Promina kod Drniša, Šibenik s prikazom glavnog gradskog trga i katedrale, Split i ruševine Dioklecijanove palače (posebno katedrale i Peristila), katedralu sv. Tripuna u Kotoru.

Iz tih pejzaža, veduta i prikaza ljudi u narodnoj nošnji može se zaključiti da su posjetili brojne gradove i mjesta uz obalu i u

zaleđu. Zanimljivo je istaknuti da je austrijski slikar Emil Jakob Schindler, na kojeg je Rudolfovo slikarstvo ostavilo znatan utjecaj, također ostvario niz zanimljivih prikaza hrvatskoga dijela jadranske obale u razdoblju između 1874. i 1890.¹⁴

Odrastajući i stvarajući uz oca Jakoba sinovi Rudolf i Franz prihvatili su kao najvažniji dio svoga stvaralaštva pejzažno i vedutno slikarstvo, i to pretežno u tehnici akvarela. Posebno važan opus na tom je području ostvario Rudolf Alt, čija se djelatnost proteže gotovo cijelim 19. stoljećem. Već za života postao je počasni predsjednik pokreta bečkih slikara secesije, a njihov likovni kritičar Ludwig Havesi ocijenio je Rudolfa već tada kao najmodernijega slikara 19. stoljeća te ga stavio u rang svjetskih umjetnika.¹⁵ U njegovu radu bilježe se znatne stilske i morfološke promjene. U prvim djelima bio je sklon crtačkom linearizmu, koji se s vremenom prestrukturirao u točke i mrlje boje. Taj će način slikanja postupno sve više nalikovati na impresionistički način neposredna doživljaja prirode. Stvarao je krajolike u *plein-airu* te do kraja života ostao vjeran pejzažnom slikarstvu i vedutama, koje je s vremenom oslobodio topografije i opisivanja. Uz dio opusa koji pripada pejzažima, u povijesti austrijskoga slikarstva ostavio je i traga na području slikarskih prizora interijera (tzv. *Zimmerbilder*), u čemu će ga slijediti i brat Franz.

Ta je slikarska tematika počela svoj razvoj u razdoblju bidermajera, a danas ti akvareli služe kao 'ogledalo' koje pokazuje do koje je mjere čovjek toga vremena uživao u stvaranju udobnih i pomodnih interijera te ih s ponosom pokazivao. Te je prikaze naručivao od slikara vlasnik interijera, često u trenucima važnim za obitelj (npr. smrt osobe koja je boravila u tim prostorima, slučaj vjenčanja i potreba da se u novi dom odnese prizor staroga). No ponekad je vlasnik naprosto želio dokumentirati i tako sebi i ukućanima, ali i budućim generacijama, sačuvati uspomenu na svakodnevnicu, što je posebno u vremenu prije izuma fotografije bilo jedino rješenje. Većina tih prikaza nije nikada javno izlagana, ostajala je u obitelji ili je rađena kao privatni dar, a ponekad su naručivali i više identičnih prikaza jednoga interijera (u svrhu darivanja raznim osobama) ili je isti interijer prikazivan u raznim fazama uređenja. Osim detaljna prikaza pokućstva, podova, tepiha, tapeta, raznih ukrasa, cvijeća i biljaka, slika i skulptura te ostalih predmeta kojima su bili opremljeni interijeri i koji dokumentiraju njihov izgled, slike interijera služe i kao svojevrsni socijalni, ekonomski i psihološki portret njihovih vlasnika. Ti su prikazi, pretežno akvareli, pomno čuvani u brojnim privatnim zbirkama, kako onim građanskih obitelji, tako i plemićkim, pa čak i kraljevskim (npr. takve slike čuvaju se u Wittelsbacher Ausgleichsfonds u Münchenu ili Royal Collection u zamku Windsor).¹⁶

Rudolf je prve interijere slikao za kneza Lichtensteina, koji ga je otkrio kao vodećeg umjetnika tog žanra. Nakon njegovih narudžbi uslijedile su i ostale iz plemićkih krugova koji su željeli posjedovati akvarele interijera palača i dvoraca. Te su narudžbe rezultirale ostvarenjima koja se smatraju najvažnijim dijelom njegova opusa (npr. *Stubište Gornjeg Belvederea*, 1882.; *Sala kapele u dvorskoj biblioteci*, 1884.), a omogućavale su mu financijsku stabilnost i umjetnički razvoj.¹⁷ No unutar njegova opusa zasad nisu pronađeni prizori interijera koji bi se mogli povezati s Hrvatskom.

Stvaralaštvo Franza Alta

Opisani slikarski dosezi Jakoba i Rudolfa Alta znatno su utjecali na stvaralaštvo Franza Alta. Iako je bio manje poznat od brata Rudolfa, ostavio je također veliki opus od oko 3.500 djela, koja se čuvaju u privatnim zbirkama, muzejskim i srodnim ustanovama (npr. Albertina, Austrijska nacionalna knjižnica, Povijesni muzej grada Beča).¹⁸ No, u dosadašnjim istraživanjima i prezentacijama njegovo je slikarstvo najčešće sagledavano u kontekstu stvaralaštva cijele obitelji Alt. Franzovim opusom najviše se bavila austrijska znanstvenica dr. sc. Maria Luise Sternath, koja je u okviru svog doktorata 1980. godine pokušala identificirati i popisati što veći broj djela Franza Alta te precizno dokumentirati njegov osobni i profesionalni put.¹⁹ Prvo obrazovanje primio je očevoj slikarskoj radionici, učeći i putujući s ocem i bratom po Europi. Studirao je na bečkoj akademiji kod Carla Gsellhofera, Leopolda Kupelwiesera i portretno slikarstvo kod Josefa Danhausera. U slikarskim počecima radio je vedute, žanr-scene, portrete i mrtve prirode, što će poslije unositi u pejzažno slikarstvo. U načinu slikanja držao se bidermajerske mirnoće i dopadljivosti te nije bio sklon eksperimentu poput brata Rudolfa. Slikao je i za plemićke krugove, a na brojnim putovanjima Europom i Rusijom radio je pejzaže i vedute. Putovao je u pratnji uglednih mecena, npr. s grofom Demblingom u Belgiju i Nizozemsku, a s nadvojvodom Karlom Ludvigom u Španjolsku i Portugal. Bavio se i podučavanjem slikarstva, npr. podučavao je kćer Friedricha grofa Thuna. Izlagao je u bečkom *Künstlerhausu*, čiji je član postao 1869. godine, bio je odlikovan zlatnom medaljom za umjetnost. U ranim radovima slikao je minijature i radio u gvašu i akvarelu. Poslije je slikao i ulja na platnu, a s vremenom je njegova paleta boja postajala sve svjetlija. Osjećaj za detalje posebno dolazi do izražaja kod slikanja veduta većih dimenzija, npr. *Pogled na Pariz* iz 1876. godine. Sačuvani su mu brojni crteži-studije, koje je poslije često prenosio u akvarele, a na njima je uočljiv talent za figurativno slikarstvo te izvrsnost u tehnici crtanja.

U njegovu opusu koji je nastao na ovim područjima iznimno je bio važno istražiti provenijenciju umjetnina, odnosno način nastanka djela. Upravo u međusobnom odnosu umjetnika i naručitelja te okolnostima realizacije narudžbe mogu se pronaći odgovori na pitanja točne datacije djela i njegova sadržaja, odnosno motiva. O postanku likovnih radova kojima je taj umjetnik povezan s plemićkim zbirkama istočne Hrvatske već je pisano u katalogu izložbe *Likovna baština obitelji Pejačević*.²⁰ Poznato je da je Franza Alta 1846./47. angažirao Kazimir grof Esterházy (1805.–1870.), član moćne i razgranate plemićke obitelji koja je imala mnoge posjede u Monarhiji, a potkraj 18. stoljeća bila na vrhuncu moći.²¹ Kazimir potječe iz grane obitelji koja je od 1749. do 1842. imala i vlastelinstvo Darda u Baranji. Na tom je imanju obitelj Esterházy ostavila dubok trag, o čemu svjedoče i spomenici kulture poput rimokatoličke crkve i dvorca u Dardi.²² Početkom 19. stoljeća tim je posjedom upravljao njegov otac, Ivan Kazimir grof Esterházy (1774.–1829.), a Kazimirova se sestra Franciska (1804.–1875.) udala 1824. godine za vlasnika obližnjega retfalačkog vlastelinstva, Petra grofa Pejačevića (1804.–1887.). U braku su imali tri sina (Adolf,

Ladislav, Nikola) i kćer Ludvinu. U trenutku kada Franz Alt sa svojim mecenom, Kazimirom grofom Esterházyjem, dolazi u Slavoniju, imanje u Dardi već je bilo prodano obitelji Schaumburg-Lippe. Gostoprimstvo im je pružio Kazimirov šogor Petar Pejačević sa suprugom Franciskom.

Petar Pejačević bio je član rumsko-retfalačke grofovske grane obitelji Pejačević, koja je uz našičku i virovitičku granu obitelji Pejačević imala posjede u središnjoj Slavoniji i Srijemu. Sjedište njegova posjeda bio je reprezentativan klasicistički dvorac s perivojem u Retfali (danas zapadno predgrađe Osijek) uz rijeku Dravu, a gospodarski važniji bio je posjed u Srijemu, sa sjedištem u Rumi. Iz Altova opusa razvidno je da je boravio u dvorcima i na obiteljskim posjedima, gdje ga je kasnije vjerojatno privukla i mogućnost suradnje s Petrovim i Franciskinim sinom Ladislavom, za kojega je poznato da je bio mecena i ljubitelj umjetnosti te slikar bez akademske naobrazbe, a vjerojatno je primao slikarske poduke za vrijeme Altova boravka u Slavoniji i Srijemu.²³ Boravio je i na vukovarskom imanju, gdje je živjela Ladislavova sestra Ludvina (1826.–1889.), udana za Huga (1817.–1848.), a poslije Karla grofa Eltza (1823.–1900.)²⁴

Danas se o slikama Franza Alta vezanim uz područje Hrvatske može pisati na temelju maloga broja postojećih stranih izvora te umjetnina, pronađenih u privatnim i javnim zbirka, na kojima su identificirani prizori iz Slavonije i Srijema. Najveći broj takvih slika zasigurno je imala *retfalačka zbirka* obitelji Pejačević, koja je gašenjem muške linije obitelji Pejačević u prvim desetljećima 20. stoljeća bila premještena u dvorac Herrnau u južnom predgrađu Salzburga. Ondje se i danas u vlasništvu nasljednika, obitelji Clary-Aldringen, čuva velik broj umjetnina, kao i mobilijara, porculana, staklenine, knjiga, arhivskog gradiva i ostalih predmeta iz retfalačkog dvorca. U dvorcu Herrnau pronađen je dio Franzovih akvarela na kojima se prepoznaju motivi iz Slavonije i Srijema, dok je ostali dio umjetnina pronađen u vlasništvu nasljednika obitelji Eltz, te se dio pojavio na aukciji 2012. godine u Dorotheumu u Beču.²⁵ Ukupno je dosad pronađeno dvadesetak akvarela, crteža olovkom i akvareliranih crteža, za koje s većom ili manjom sigurnošću možemo ustanoviti da su nastali na vlastelinstvu grofova Pejačević u Retfali i Rumi te grofova Eltz u Vukovaru. Akvareli na aukciji identificirani su kao prikazi iz našičkoga dvorca Pejačević ili vukovarskog dvorca Eltz, no ovim će istraživanjem te identifikacije biti izmijenjene.

Uvidom u građu koja se nalazi u privatnim i javnim zbirka možemo jasno razdvojiti dva ciklusa nastanka djela. Manji ciklus djela nastao je 1846. godine, zaslugom Petra i Franciske Pejačević, koji su naručili akvarele interijera svoga dvorca u Retfali. Drugi ciklus ima veći broj djela s prikazima rumskog vlastelinstva te nešto retfalačkog dvorca, a djela su datirana u razdoblju od 1861. do 1870. godine. Tada je naručitelj mogao biti i nasljednik rumsko-retfalačkog vlastelinstva, Ladislav grof Pejačević, oženjen Marijom Terezijom, rođenom groficom Czernin (1829.–1916.). Za vrijeme tog kasnijeg boravka Franza Alta na ovim prostorima, Ladislavova sestra Ludvina i Karl grof Eltz angažirali su ga za prikaz interijera vukovarskoga dvorca.

Prikazi retfalačkog i rumskog vlastelinstva

Prvi ciklus djela Franza Alta iz 1846. godine sadržava akvarele s prizorima salona i knjižnice retfalačkog dvorca. Želja vlasnika dvorca Petra grofa Pejačevića i njegove supruge Franciske u skladu je s popularnim narudžbama tzv. *Zimmerbilder*, kojima se intenzivno i s velikim uspjehom bavio Franzov brat Rudolf. U tom ciklusu zasad su identificirana četiri akvarela interijera za koje sa sigurnošću možemo reći da su prikazi retfalačkog dvorca.²⁶

Na slikama su prostorije pune stilskoga pokućstva i umjetnina, a prikazani su i likovi, pretpostavljamo članovi obitelji Pejačević i njihova posluga, pa se prizori nalaze na granici između tipičnog slikarstva interijera i žanr-scena.

Altov stil slikanja u tim se djelima temelji na tradiciji bečkoga bidermajera, prisutan je vješt crtež, precizno elaborirani detalji te svjež i svijetli kolorit. Minuciozno su prikazani detalji poput štukatura, umjetnina, stilskog namještaja, umjetničkog obrta (porculana, srebrnine, svijeća, zrcala, satova), cvijeća itd. Prikazan je tzv. *Plavi salon*, *Knjižnica*, *Salon s biljarom* te reprezentativno *Stubište*, odnosno pretpostor salona.

Plavi salon dvorca dobio je naziv po reprezentativnom stilskom namještaju s plavim presvlakama i zastorima u istoj boji koji prekrivaju dvojna nasuprotna vrata salona. Alt naglašava dubinu interijera s pogledom prema unutrašnjosti susjednog salona kroz lijeva vrata. Salon je reprezentativno namješten s nekoliko sjedećih garnitura tapeciranih istovjetnom plavom tkaninom, kaminom iznad kojeg je zrcalo, slikama, lusterom, stilskim zidnim satom te policama s mnoštvom porculanskih predmeta. S pronalaskom slika iz retfalačkoga dvorca obitelji Pejačević u dvorcu Herrnau u Austriji ustanovljeno je da se među njima nalazi veći broj pejzaža sličnih onima prikazanim na zidovima toga salona, no za pouzdanu identifikaciju tih umjetnina bilo bi potrebno provesti dodatna istraživanja.²⁷

U prikazu interijera *Knjižnice* središtem dominira veliki stol s nekoliko salonskih stolica i jednim naslonjačem za njihanje. Desni zid u dnu prostorije popunjen je drvenim ormarima za knjige, koji su u gornjem dijelu zastakljeni, a uz jedan od ormara na desnome zidu naslonjene su i drvene ljestve. Lijevo u prikazu zid je s dvama prozorima između kojih je dolje polica, a iznad raskošno stilsko ogledalo, dok je u prednjem lijevome kutu kaljeva valjkasta peć s antičkom skulpturom na vrhu. Ispred prvoga je prozora *chaise longue*, a pokraj nje stalak s držačem za čitanje novina. U središtu kompozicije za stolom sjedi muškarac zadubljen u proučavanje literature. Dubinu prizora slikar je postigao prikazom otvorenih dvokrilnih vrata na dnu prostorije, kroz koja se vidi paravan u idućoj prostoriji.²⁸

Salon za biljar prikazuje najreprezentativniji salon dvorca s bogatom stropnom štukaturom te biljarskim stolom na kojem je čovjek u igri, a prema dobi portretiranoga možemo pretpostaviti da je riječ o Petru grofu Pejačeviću, dok iza njega lijevo, u drugom planu, pored kamina u naslonjaču sjedi drugi muški lik. Na kaminu je stilski sat, a iznad visoko zrcalo koje doseže strop prostorije s decentnim ukrasom od klasicističkih girlandi. Lijevo i desno od kamina na zidu su

1. Franz Alt, *Portret Ladislava Pejačevića*, 1847., akvarelirani crtež olovkom, obitelj Eltz, Beč

Franz Alt, Portrait of Ladislav Pejačević, 1847, watercolour-painted pencil drawing, property of the Eltz family, Vienna

portreti, zasad neidentificirani. U lijevom kutu salona ugaona je garnitura za sjedenje presvučena svijetlom tkaninom, s okruglim stolićem na kojem je vaza s cvijećem. Druga se vaza nalazi na polici skrivenoj iza garniture, a na zidu desno od vaze portret je muškarca sa psićem, pronađen u dvorcu Herrnau i identificiran kao portret Ladislava grofa Pejačevića. Na desnom zidu nalaze se otvorena vrata (ili francuski prozor) kroz koja se pruža pogled u perivoj, a uz njih desno visi na zidu portret djevojčice u ružičastoj haljini s plavim ogrtačem, također identificiran u dvorcu Herrnau, kao barokni portret djevojčice iz obitelji Esterházy. Dubinu prostora i ovdje naglašava pogled kroz otvorena vrata u drugom planu prikaza u interijer sljedeće sobe.²⁹

U prvom ciklusu akvarela nastao je i prikaz reprezentativnog stubišta. U sredini je prostora u prvome planu dječak na naslonjaču, okrenut promatraču leđima, u igri sa psićem. Naslonjač je dio garniture bidermajerskih stilskih obilježja, koju čine još trosjed i stol. U drugom je planu još jedna sjedeća garnitura istih stilskih karakteristika, a u pozadini na drvenom stubištu u salon ulazi sluga s pladnjem u ruci. Opisani je prostor osvijetljen s desne strane velikim prozorima prekrivenim bijelim zastorima sa zlatnožutom pozamanterijom. Identični zastori nalaze se na tri otvora s lijeve strane, kroz koje se prolazi u susjedni salon. Zastori

su razmaknuti i u tom se prostoru nazire lik muškarca iza stola, na garnituri za sjedenje iznad koje je portret koji najvjerojatnije prikazuje Ivana Krstitelja grofa Esterházyja, a identificiran je u dvorcu Herrnau. Alt je nanošenjem točkica raznobojnih, svijetlih boja izradio minuciozan i koloristički bogat prikaz interijera prepun detalja, poput cvjetnih aranžmana na zidovima, stolovima i tepihu.³⁰

Osim pejzažnih prizora i prikaza interijera, Franz Alt je 1847. godine naslikao i akvarelirani portret Ladislava grofa Pejačevića.³¹ Ladislav je prikazan do pojasa u poluprofilu sa psićem u naručju, takav prikaz je već viđen na njegovu nešto starijem portretu izrađenu u ulju na platnu, koji se danas nalazi u zbirci dvorca Herrnau. Susret grofa Ladislava s njegovim gotovo vršnjakom, no već iskusnim umjetnikom Altom, zasigurno je bio poticajan u umjetničkom smislu, jer je i grof pokazivao interes za slikarstvo (sl. 1).

Taj portret, potom serija akvarela koju je Alt izveo za Pejačevića dvadesetak godina poslije te Ladislavovi slikarski radovi upućuju na zaključak da se između Franza Alta i mladoga grofa Pejačevića razvio čvršći odnos. On je možda od relacije umjetnik – naručitelj prerastao u odnos učitelj – učenik, no dalja će istraživanja to moći sigurnije utvrditi.³² Naime, pronađeni su i Ladislavovi akvarelirani crteži interijera vukovarskog dvorca iz 1846. godine, s likovima njegove sestre Ludvine i šogora Huga. Osim što su nastali tijekom Altova posjeta, oni pokazuju stanovitu sličnost s njegovim djelima, no slabije su umjetničke izvedbe. Osim prikaza salona prizemlja vukovarskog dvorca Ladislav je oslikao i radnu sobu Huga grofa Eltza (1847. godine) u tradiciji *Zimmerbilder* austrijskih bidermajerskih slikara iz obitelji Alt.³³

Drugi ciklus djela nastao je gotovo dvadeset godina poslije prvoga Altova boravka u Slavoniji i Srijemu, od 1861. do 1870. godine, te svjedoči o njegovu ponovnom angažmanu i dolasku na posjede obitelji Pejačević. Veliki dio djela iz tog ciklusa ostao je sačuvan u dvorcu Herrnau, a većina prikazuje prizore s rumškoga dijela vlastelinstva, koje je gospodarski bilo izuzetno važno za vlasnike. Iz tog ciklusa sačuvane su većinom studije rađene olovkom i akvarelirani crteži predjela rumškoga vlastelinstva (Petershof, Fannyhof, Kudoš, Solnok i dr.).

U zbirci Albertina čuva se crtež kočije s Petrova dvora u Rumi iz Altova *Skizzenbucha*.³⁴ Crtež je pomna studija dvoprežne kočije, prikazana sa stražnje strane, a bitan je zbog razumijevanja načina na koji su nastajala njegova djela. On je prvobitno izrađivao studije olovkom, koje je poslije koristio za izradu konačnih prizora, jer se ista kočija pojavljuje na dvama njegovim akvarelima. Prizor je s rumškoga vlastelinstva, nastao na imanju zvanu Petershof, 15. listopada 1862. godine.

Iste godine nastao je na rumskom vlastelinstvu i akvarel u stilu žanr-scene s prikazom slikarskog piknika na imanju koje je dobilo naziv po Petrovoj supruzi Franciski Fannyhof u blizini Solnoka (sl. 2). Scena je smještena u eksterijeru, prikazana su polja u blago brežuljkastu krajoliku, bez drveća, s dalekim horizontom koji prolazi sredinom prizora i na kojem se nazire posjed Solnok kod Rume, danas selo Žarkovac u

2. Franz Alt, *Slikarski piknik na predjelu vlastelinstva Ruma »Fannyhof«*, Solnok, 1862., akvarel, obitelj Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg
Franz Alt, Painting at the Ruma estate of "Fannyhof", Szolnok, 1862, watercolour, property of the Clary-Aldringen family, Herrnau, Salzburg

istočnom Srijemu (sl. 3). U prvome planu lijevo prikazana je skupina s trima muškim likovima i ženom odjevenom u krinolinu, s otvorenim suncobranom. Jedan od muškaraca sjedi ispred slikarskog štafelaja, okrenut leđima promatraču, dok lik do njega sjedi prekrštenih nogu, 'na turski način'. Lijevo od njih treći muškarac leži, oslonjen na lijevu ruku, okrenut prema dubokom horizontu. Desno su od grupe u drugome planu dvije kočije. Možemo pretpostaviti da su likovi na slici Petar, njegov sin Ladislav i sam Franz Alt, dok bi ženski lik mogla biti Petrova supruga Franciska.³⁵

Akvareli *Šuma Kudoš* i *Predio vlastelinstva Ruma*, iz 1862. godine, rađeni su istim načinom slikanja s dosta smeđih tonova i oker nijansi (sl. 4 i 5). Alt je te prikaze izradio u naglašenijoj slikarskoj maniri, za razliku od bidermajerske linearnosti i minucioznih detalja na interijerima nastalim dvadesetak godina prije.

U akvarelu *Na putu za Rumu* iz 1863. godine prikazan je također predio rumskog vlastelinstva s brežuljcima i dubokim horizontom te konturama Fruške gore u pozadini (sl. 6). U prvome planu na širokom putu dvoprežna je kočija s kočijašem i jednim muškim likom. Na desnoj strani prizora jest stablo podno kojeg je muški lik s krdom svinja. Kroz fruškogorske obronke sa šumarcima vijuga u dubinu put, oslikan kao i ostali dio prikaza, zlatnožutim bojama jeseni.

Niz ovakvih prizora polja, šuma i livada broji desetak zasad poznatih djela nastalih olovkom i akvarelom. Neka

3. Solnok, posjed obitelji Pejačević kod Rume, početak 20. st., Zavičajni muzej Ruma, Odeljenje istorijskih zbirki, inv. br. 1067
Szolnok, estate of the Pejačević family near Ruma, early 20th century, Regional Museum of Ruma, Department of Historical Collections, inv. no. 1067

djela sačuvana su u dvorcu Herrnau i publicirana u ovom radu, dok je drugi niz djela, s rumskog vlastelinstva te neki prikazi retfalačkog dvorca, poznat samo prema podacima iz doktorske disertacije dr. sc. Marije Luise Sternath. Ona

4. Franz Alt, *Šuma Kudoš*, 1862., akvarel, obitelj Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg
Franz Alt, The Kudos Forest, 1862, watercolour, property of the Clary-Aldringen family, Herrnau, Salzburg

5. Franz Alt, *Predio vlastelinstva Ruma*, 1862., akvarel, Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg
Franz Alt, The Ruma Estate, 1862, watercolour, property of the Clary-Aldringen family, Herrnau, Salzburg

spominje akvarel *Djevojka u srijemskoj nošnji* nastao 1862. u Vukovaru, akvarel *Zalazak sunca* iz 1862., crteže olovkom *Pogled na Rumu* i *Motive iz Rume* iz rujna i listopada 1862., a navodi i skice pod naslovom *Panorama iz Rume*, potom

Dvorac Retfala kod Osijeka u Slavoniji iz 1861. i *Pogled na stražnju stranu dvorca u Retfali* iz 1861.³⁶ Možemo zaključiti da je ta serija prikaza Retfale i Rume bila naručena za vrijeme Altovih posjeta, kada je *ad hoc* izradio

6. Franz Alt, *Na putu za Rumu*, 1863., akvarel, obitelj Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg
Franz Alt, On the Road to Ruma, 1863, watercolour, property of the Clary-Aldringen family, Herrnau, Salzburg

7. Franz Alt, *Glazbeni salon dvorca Pejačević u Retfali*, 1868., akvarel, obitelj Clary-Aldringen, Salzburg
Franz Alt, Music Hall at the Pejačević Castle in Retfala, 1868, watercolour, property of the Clary-Aldringen family, Salzburg

8. Franz Alt, *Perivoj i dvorac Pejačević u Retfali*, 1870., akvarel, obitelj Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg
Franz Alt, Park and Castle of the Pejačević family in Retfala, 1870, watercolour, property of the Clary-Aldringen family, Herrnau, Salzburg

niz skica, crteža i akvarela, no zasigurno je dio radova dovršavao ili izrađivao prema skicama i nakon povratka u Beč, o čemu svjedoče i različite datacije na djelima.

Nakon serije veduta s rumskog vlastelinstva Alt ponovo slika interijere retfalačkog dvorca. Riječ je o prikazu sobe Marije grofice Pejačević, rođ. grofice Czernin, Ladislavove supruge, koji je 1866. izveden u tehnici akvarela.

Prikazana je salon-soba za dnevni boravak u prednjem dijelu te odvojen dio sa stupovima i zastorima za spavanje u drugom dijelu.³⁷ Salon ima oslik zida s tapetama i dekorativnu tkaninu (zastori, garniture za sjedenje) u identičnim cvjetnim uzorcima plave boje. Na lijevom zidu visi niz portreta, od kojih raspoznajemo prikaze Marijinih roditelja, dok je ispod njih niz od šest akvarelnih portreta njihove djece. Svi su ti portreti pronađeni i identificirani u dvorcu Herrnau. Portret Marije kao djevojčice naslikao je J. H. Richter oko 1830. godine, dok ostale akvarele potpisuje Franz Kadlik (František Tkadlik) iz Praga.³⁸

Akvarel *Glazbenog salona* nastao je 1868. godine (sl. 7). Reprezentativan salon bijelih zidova i stilskog pokućstva tapecirana tkaninom boje slonovače ukrašen je profiliranom drvenom oplatom na zidovima i štukaturom na stropu. U sredini prostorije s mozaikalnim parketom manji je okrugli stol iznad kojeg visi raskošan luster, dok je ostali namještaj postavljen uz zidove. Na sredini je lijevoga zida kamin na kojem je antička bista i nekoliko vaza, a iznad kamina je veliko zrcalo. Uz kamin su garniture za sjedenje. Na zidu na-

suprot identično je zrcalo uz koje su zlatni zidni svijećnjaci te namještaj. Identičan postav ogledala i svijećnjaka ponavlja se i na trećem zidu, s odbljeskom prozora sa zastorima nasuprot. Dojam dubine prostora naglašen je dvojim vratima koja vode u susjedne salone. U salonu se u lijevome kutu nalazi harfa, a u desnome glasovir, uz koji je postavljen stalak s notama.

Dvije godine kasnije datiran je i akvarel s prikazom perivoja i *Pročelja retfalačkog dvorca* (sl. 8). U prikazu glavnog pročelja retfalačkoga dvorca dominira sjeverno rizalitno pročelje jednokatnoga klasicističkog objekta, u donjem dijelu obraslo puzavim raslinjem. Ispred dvorca je dvopreg s kočijašem, žena u krinolini i muškarac te dva razigrana psa.

Ovo je jedan od malobrojnih prikaza dvorca u Retfali s mnoštvom klasicističkih detalja, a na vrhu je rizalitnoga pročelja zabat s obiteljskim grbom okružen lancem ordena Zlatnog runa.

Prikazi vukovarskog dvorca

Osim za obitelj Pejačević, Alt je izveo i nekoliko djela za obitelj Eltz. Pronađen je crtež olovkom s prikazom interijera vukovarskog dvorca, odnosno spavaće sobe Ludvine i Karla Eltza iz 1861. godine (sl. 9). U središtu prostrane sobe s mozaikalnim parketom i štukaturom na stropu je *chaise longue* na kojoj se odmara Ludvina. Leži odjevena, s kapićom na glavi i licem u oštrm lijevom profilu. Njezin pogled usmjeren je

9. Franz Alt, *Spavaća soba u Dvorcu Eltz u Vukovaru*, 1861., olovka, obitelj Eltz, Beč
Franz Alt, A bedchamber in the Eltz Castle in Vukovar, 1861, pencil, property of the Eltz family, Vienna

u lijevu stranu prizora, kojim dominira bračni krevet s visokim baldahinom na čijem je vrhu grofovski grb u raskošno rezbarenju kartuši. Uz bračni krevet je kolijevka, komoda i jedan naslonjač. U drugom su planu zatvorena jednokrila vrata iznad kojih se nalazi muški portret u ovalu, a desno se iza širokoga luka otvara pogled na drugi dio sobe za dnevni boravak, s pokućstvom, ogledalom i slikama na zidovima.³⁹ Na desnom zidu uz prozor s bogatim dekorom visoki je podni sat i naslonjač.

Iz svih detalja salona opremljenih bogatim stilskim namještajem možemo zaključiti kako su interijeri slavonskih dvoraca u to vrijeme uređeni prema najvišim onodobnim standardima, kakve nalazimo u dvorcima Austrije i južne Njemačke. Stoga su plijenili pozornost umjetnika, pa tako i Franza Alta, koji nam je na slikama retfalačkog i vukovarskog dvorca ostavio dragocjen zapis o njihovu izgledu sredinom 19. stoljeća te zabilježio duh toga vremena i njihovih vlasnika. Ne samo da su naručivali umjetnine nego su dali izrađivati i kopije. Akvarel s prikazom knjižnice retfalačkog dvorca Franza Alta nalazi se i u kopiji signiranoj *Asper* u zbirci dvorca Herrnau, što govori o izradi kopija popularnih *Zimmerbilder* i njihovoj različitoj namjeni. Obitelj Pejačević nastavila je i poslije naručivati prizore interijera retfalačkog dvorca, o čemu nam svjedoči akvarel Raimunda Mössera iz 1872. godine s prikazom *Salona dvorca Pejačević u Retfali*.⁴⁰

Zaključak

Na početku istraživanja opusa slikara Franza Alta, člana austrijske umjetničke obitelji, ustanovljeno je postojanje nekoliko akvarela u dvorcu Herrnau, s prizorima koji su se mogli povezati s posjedima obitelji Pejačević u Slavoniji i Srijemu. Dodatna istraživanja u okviru ovoga rada pokazala su da takvih prizora ima još, kako u privatnim, tako i u javnim zbirkama. Vjerojatno će idući napori na pronalaženju ovakvih ostvarenja pridonijeti još boljem poznavanju teme, no može se zaključiti da je Franz Alt ostvario zanimljiv dio svoga opusa za sada pronađenih dvadesetak crteža i akvarela, putujući i stvarajući na imanjima plemićkih obitelji Pejačević u Retfali i Rumi te Eltz u Vukovaru.

Altovi akvareli i skice salona te pejzaža pridonose boljem poznavanju stvaralaštva toga umjetnika u sklopu austrijskog slikarstva te okolnosti u kojima su takva djela bila naručivana i čuvana u likovnim zbirkama slavonskih plemićkih obitelji.

Razmatrani izbor slika Franza Alta svrstava ga u red austrijskih umjetnika koji su sredinom 19. stoljeća ostvarili zanimljiv kontakt s naručiteljima, stvarajući ciklus umjetnina koje su ušle u plemićke zbirke slavonskih dvoraca, poput Friedricha Amerlinga ili Carla Rahla.

Iako se kvalitetom ostvarenja Alt ne može mjeriti s njima, njegov opus realiziran za obitelji Pejačević i Eltz važan je u

kulturno-povijesnom smislu, jer je izrađen u obliku likovnih putopisa kroz kontinentalni dio Hrvatske. Na njegovim su crtežima i akvarelima dokumentirane situacije s pojedinih posjeda na rumskom vlastelinstvu koje danas više ne postoji. Posebno su vrijedni prikazi salona dvorca obitelji Pejačević u Retfali i Eltz u Vukovaru, nastali sredinom 19. stoljeća, kada o njihovu izgledu znamo vrlo malo ili gotovo ništa. Jednako vrijedan niz umjetnina s prikazima vlastelinstva ostvaren je gotovo istovremeno tzv. *Vukovarskim pejzažima*, koje je izradio Josip Franjo Mücke (1821.–1883.), dvorski slikar obitelji

Eltz. Važna dimenzija Altova djelovanja za obitelj Pejačević jest i njegov odnos prema Ladislavu grofu Pejačeviću, jer sve ukazuje na činjenicu da su surađivali na području slikarske poduke, što je rezultiralo nizom pronađenih i identificiranih Ladislavovih djela u privatnom vlasništvu.

Pronalazak dvadesetak djela s prikazima interijera i pejzaža retfalačkog i vukovarskog dvorca te rumskog vlastelinstva pridonosi boljem poznavanju stvaralaštva austrijskog umjetnika i istodobno svjedoči o običaju stvaranja zbirki likovnih djela među plemićkim obiteljima istočne Hrvatske.

Djela Franza Alta s motivima iz Slavonije i Srijema⁴¹

- Plavi salon dvorca Pejačević u Retfali, 1846. akvarel, 26 × 35 cm, sign. »1846.«, Dorotheum (2012.)
- Knjižnica dvorca u Retfali, 1846., sign. l. d. »Franz Alt«, 1846., akvarel, 26 × 33,2 cm, Dorotheum (2012.)
- Salon s biljarom u dvorcu Pejačević u Retfali, 1846. akvarel, 26 × 35 cm, sign. l. d. »Franz Alt«, 1846., Dorotheum (2012.)
- Interijer stubišta dvorca u Retfali s djetetom i psom, 1846., akvarel, 26,5 × 35 cm, sign. l. d. »Franz Alt 1846.«, Dorotheum (2012.)
- Portret Ladislava Pejačevića (1828.–1906.), 1847. akvarelirani crtež olovkom, 180 × 140 mm, sign. d. d. »Franz Alt 1847.«, obitelj Eltz, Beč
- Schloss Reztfalu bei Esseg in Slawonien, 1861. akvarel, 280 × 265 mm, sign. »Franz Alt 1861 Retfalu«, M. L. Schuppanz, Franz Alt (1821.–1914.), neobjavljena doktorska disertacija, Beč, 1980., Knjižnica Albertina, kat. br. 342
- Gartenansicht Schloss Retfalu, 1861., akvarel, 150 × 120 mm, oval, sign. »Franz Alt Retfalu 29. Oct. 1861«, M. L. Schuppanz, Franz Alt (1821.–1914.), neobjavljena doktorska disertacija, Beč, 1980., Knjižnica Albertina, kat. br. 343
- Salon dvorca Eltz u Vukovaru, 1861., olovka, 140 × 180 mm, sign. d. d. »Franz Alt 1861. Vucovar«, obitelj Eltz, Beč
- Kočija obitelji Pejačević, Slawonien, 1862., olovka, 11,2 cm × 7,8 cm, sign. d. d. »Peterhof am 15. Oct. 1862. / Slavonien / Franz Alt«, Albertina Online, inv. 31610 / 6
- Slikarski piknik na predjelu vlastelinstva Ruma, 1862., akvarel, 26 × 35 cm, sign. d. d. »Franz Alt, Fannyhof im Solnok, 1862«, obitelj Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg
- Šuma Kudoš, 1862, akvarel, 26 × 35 cm, sign. l. d. »Franz Alt, Fannyhof im Solnok, 1862«, obitelj Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg
- Predio vlastelinstva Ruma, 1862. akvarel, 26 × 35 cm, sign. l. d. »Franz Alt 1862, Ruma«, Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg
- Mädchen in Tracht aus Syrmien, 1862., akvarel, 180 × 120 mm, sign. »Vucovar 1862 Syrmien Franz Alt«, M. L. Schuppanz, Franz Alt (1821.–1914.), neobjavljena doktorska disertacija, Beč, 1980., Knjižnica Albertina, kat. br. 345
- Sonnenuntergang in Slawonien, 1862. akvarel, 125 × 175 mm, sign. »Franz Alt 1862«, (Nachlass FA), M. L. Schuppanz, Franz Alt (1821.–1914.), neobjavljena doktorska disertacija, Beč, 1980., Knjižnica Albertina, kat. br. 361
- Ansicht bei Ruma in Slawonien, 1862., akvarel, 230 × 340 mm, sign. »Franz Alt 1862« (Nachlass FA), M. L. Schuppanz, Franz Alt (1821.–1914.), neobjavljena doktorska disertacija, Beč, 1980., Knjižnica Albertina, kat. br. 362
- Motiv aus Ruma, 1862., olovka, 110 × 160 mm, sign. »Ruma, am 31. Oct. 1862«, M. L. Schuppanz, Franz Alt (1821.–1914.), neobjavljena doktorska disertacija, Beč, 1980., Knjižnica Albertina, kat. br. 363
- Motiv aus Ruma, 1862., olovka, 170 × 220 mm, sign. »Franz Alt Ruma 27. September 1862«, M. L. Schuppanz, Franz Alt (1821.–1914.), neobjavljena doktorska disertacija, Beč, 1980., Knjižnica Albertina, kat. br. 364
- Skizzenblatt mit Panorama-Ansichten aus Ruma, sign. »Ruma«, M. L. Schuppanz, Franz Alt (1821.–1914.), neobjavljena doktorska disertacija, Beč, 1980., Knjižnica Albertina, kat. br. 365
- Na putu za Rumu, 1863., akvarel, 26 × 35 cm, sign., d. d. »Franz Alt 1863«, obitelj Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg
- Soba Marije grofice Czernin u dvorcu Pejačević u Retfali, 1866., akvarel, 29,5 × 35,5 cm, sign. d. d. »Franz Alt 1866«, Dorotheum (2012.)
- Glazbeni salon dvorca Pejačević u Retfali, 1868., akvarel, sign. l. d. »Franz Alt 1868«, obitelj Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg
- Perivoj i dvorac Pejačević u Retfali, 1870., akvarel, sign. d. d. »Franz Alt 1870«, obitelj Clary-Aldringen, Herrnau, Salzburg

Bilješke

- 1 OTO ŠVAJČER, Dva portreta Alvine Pejačević u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku, u: *Peristil*, 14–15 (1971./1972.), 209–212; OTO ŠVAJČER, Portreti Ephraima Hochhausera u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 2, 1 (1972.); OTO ŠVAJČER, Johann Michael Rottmayer: Sveto Trojstvo, u: *Vijesti muzealaca i konzervatora Hrvatske*, 23, 3–4 (1974.); OTO ŠVAJČER, Carl Rahl u Galeriji likovnih umjetnosti u Osijeku, u: *Peristil*, 27–28 (1985.); OTO ŠVAJČER, Domaći i strani slikari XVIII. i XIX. stoljeća u fundusu Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku, Osijek, 1988.; BRANKA BALEN, Dva portreta Friedricha Amerlinga iz fundusa Galerije likovnih umjetnosti u Osijeku, u: *Godišnjak njemačke narodnosne zajednice*, (2005.), 75–78; JASMINKA NAJČER SABLJAK, Skriveno blago podgoračkog dvorca, u: *Osječki zbornik*, 30 (2011.), 159–179; JASMINKA NAJČER SABLJAK – SILVIJA LUČEVNJAK, *Likovna baština obitelji Pejačević*, katalog izložbe, Osijek, 2013.; JASMINKA NAJČER SABLJAK – SILVIJA LUČEVNJAK, Povijest likovne zbirke valpovačkih vlastelina, u: *Valpovački vlastelini Prandau-Normann*, (ur.) Danijel Jelaš i dr., Osijek – Valpovo, 2018., 117–140.
- 2 Na primjer dr. sc. Sabina Grabner u svojoj monografiji o Friedrichu Amerlingu ne spominje njegove portrete sestara Marijane, Alvine i Stefanie slikane za plemićku obitelj Hilleprand von Prandau iz Valpova. SABINE GRABNER, *Friedrich von Amerling 1803–1887*, Wien, 2003., 192–193.
- Drugi primjer je niz djela Franza Alta s prizorima koji su nastali prilikom njegova boravka u Slavoniji i Srijemu imaju vrlo dvojbene podatke na stranicama aukcijske kuće Dorotheum. Dorotheum (Meisterzeichnungen, Druckgraphik bis 1900, Aquarelle und Miniaturen, Mitwochen, 2. Mai 2012.), 103–107.
- 3 MARIA LUISE SCHUPPANZ, Franz Alt, u: *Allgemeines Künstlerlexikon: Internationale Künstlerdatenbank / The Artists of the World – International Database of Artists – 28th CD-ROM Edition*, II, 1992., 656; MARIA LUISE SCHUPPANZ, Alt, Rudolf von, u: *Ibid.*, 660; MARIA LUISE SCHUPPANZ, Alt Jacob, u: *Ibid.*, 658.
- 4 Boravili su i slikali kod Pavla i Alvine grofova Pejačević u Podgoraču. KONSTANTIN DANHELOVSKY, Altösterreichische Maler in einem jugoslavischen Schlosse, u: *Neue Blätter für Gemäldekunde*, 1 (1922.–1923.), 68–69; ELISABETH NÜDLING, Carl Robert Kummer, In the Park at Schloss Podgorac, u: *Oil Sketches and Paintings 1660–1930*, (ur.) Marcus Marschall, München, 2013., 46–47; JASMINKA NAJČER SABLJAK, Skriveno blago podgoračkog dvorca, u: *Osječki zbornik* 30 (2011.), 159–179.
- 5 WALTER KOSCHATZKY, Die künstler Familie Alt in Biedermeier und Vormärz, u: *Bürgersinn und Aufbegehren – Biedermeier und Vormärz in Wien 1815–1848.*, Wien, 1987., 170–173.
- 6 WERNER TELESKO, Die Welt durchdringen, Funktionsvielfalt, Darstellungskonventionen und Motivewahl im österreichischen Aquarell zwischen 1780 und 1900, u: *Das Wiener Aquarell*, (ur.) M. L. Sternath, Wien, 2018., 23.
- 7 CORNELIA REITER, Central European Painting and Drawing, u: *Biedermeier. The Invention of Simplicity*, (ur.) Hans Ottomeyer i dr., Ostfildern, 2006., 284.
- 8 WALTER KOSCHATZKY (bilj. 5), 171.
- 9 MARKUS FELLINGER, Tina Blau – zwischen Impressionismus und Biedermeier, u: *Tina Blau*, (ur.) Agnes Husslein-Arco i dr., Wien, 2016., 26.
- 10 WALTER KOSCHATZKY (bilj. 5), 171–172.
- 11 ALBERTINA SAMMLUNGEN ONLINE. <http://sammlungen-online.albertina.at/#c85ef8e7-1cce-4728-bdbc-c9e400684d67> (15. 6. 2018.); ÖSTERREICHISCHE NATIONALBIBLIOTHEK, <http://data.onb.ac.at/rep/10047C89> zum Katalog... http://digital.onb.ac.at/RepViewer/viewer.faces?doc=DTL_6058023&order=1&view=SINGLE (15. 6. 2018.).
- 12 MARIA LUISE STERNATH, Künstler auf Reisen, u: *Das Wiener Aquarell*, (ur.) M. L. Sternath, Wien, 2018., 188.
- 13 MARIA LUISE STERNATH (bilj. 12), 188.
- 14 IRENA KRAŠEVAC, Motivi Dubrovnika u opusu austrijskog slikara Emila Jakoba Schindlera u: *Radovi instituta za povijest umjetnosti*, 39 (2015.), 109–120.
- 15 WALTER KOSCHATZKY (bilj. 5), 173.
- 16 LAURIE A. STEIN, Interior Views, u: *Biedermeier. The Invention of Simplicity* (bilj. 7), 148–149.
- 17 MARIA LUISE STERNATH, Das Wiener Aquarell – Auftraggeber und Sammlungen, u: *Das Wiener Aquarell*, (ur.) M. L. Sternath, Wien, 2018., 17.
- 18 Werke von Jakob, Rudolf und Franz Alt im Besitz des Historisches Museum der Stadt Wien (1. Juli – 19. September 1976), Wien, 1976.; Die Malerfamilie Alt: Jakob, Rudolf und Franz Alt in der Sammlung der Raiffeisen Zentralbank Österreich AG., (prir.) Johann Kräfner, Wien, 2007. U Austrijskoj nacionalnoj knjižnici najavljena je za prosinac 2018. godine izložba s djelima Jakoba Alta pod nazivom *Expertenvortrag »Die Guckkastenserie»*, <https://www.onb.ac.at/news-einzelansicht/news/expertenvortrag-die-guckkastenserie/>.
- 19 MARIA LUISE SCHUPPANZ, *Franz Alt (1821–1914)*, neobjavljena doktorska disertacija, Wien, 1980., Knjižnica Albertine.
- 20 JASMINKA NAJČER SABLJAK – SILVIJA LUČEVNJAK (bilj. 1, 2013.), 43.
- 21 ***Alt, Franz, u: *Allgemeines Lexikon der bildenden Künstler von der Antike bis zur Gegenwart*, (ur.) Ulrich Thieme, Felix Becker, sv. 1–2, Leipzig, 1999., 338.
- 22 KATARINA HORVAT-LEVAJ – RATKO VUČETIĆ – IVANA HANIČAR BULJAN, Darda – Dvorac Esterházy, Povijesno-gra-

đevni razvoj, valorizacija i prijedlog konzervatorskih smjernica [Elektroničko izdanje], Zagreb, 2012., https://www.ipu.hr/content/knjige/IPU_Darda_ISBN-978-953-7875-05-3.pdf

23

JASMINKA NAJCIER SABLJAK – ĐORĐE BOŠKOVIĆ, Likovna i rukopisna ostavština Ladislava grofa Pejačevića iz Retfale, u: *Scrinia Slavonica: godišnjak Podružnice za povijest Slavonije, Srijema i Baranje Hrvatskog instituta za povijest* 18 (2018.), 129–175.

24

JASMINKA NAJCIER SABLJAK – SILVIJA LUČEVNJAK, Karlo i Ludvina Eltz – nositelji obnove Burga Eltz u 19. stoljeću, u: *Peristil*, 60 (2017.), 61–76.

25

Dorotheum (Meisterzeichnungen, Druckgraphik bis 1900, Aquarelle und Miniaturen, Mitwoch, 2. Mai 2012.), 103–107.

26

Na aukciji u Dorotheumu 2012. godine uočeno je sedam akvarela, od kojih za pet sa sigurnošću možemo reći da prikazuju interijere retfalačkog dvorca, dok su za dva prikaza eksterijera dvorca potrebna dalja istraživanja, no zasigurno ne prikazuju našički dvorac Pejačević.

1. Mali dvorac obitelji Pejačević u Našicama, 1846., akvarel, 25 × 33,3 cm, sign. l. d. »Franz Alt, 1846.«

2. Pogled na bidermajersku kuću, 1846., akvarel, 25 × 33,5 cm, l. d. »Franz Alt, 1846.«

Dorotheum (Meisterzeichnungen, Druckgraphik bis 1900, Aquarelle und Miniaturen, Mitwoch, 2. Mai 2012.), Wien, 2012., 103–107.

27

Interijer je u katalogu Dorotheuma naslovljen kao *Bidermeierlicher Salon, möglicherweise aus dem Schloss Vukovar der Grafen zu Eltz, Slawonien* (Bidermajerski salon, možda iz vukovarskog dvorca grofova Eltz, Slavonija). Dorotheum (Meisterzeichnungen, Druckgraphik bis 1900, Aquarelle und Miniaturen, Mitwoch, 2. Mai 2012.), Wien, 2012., 103.

28

Knjižnica u katalogu Dorotheuma naslovljena je kao *Ein Schreibzimmer im Schloss Vukovar der Grafen zu Eltz*, Dorotheum (Meisterzeichnungen, Druckgraphik bis 1900, Aquarelle und Miniaturen, Mitwoch, 2. Mai 2012.), Wien, 2012., 104.

29

Interijer je u katalogu Dorotheuma naslovljen kao *Bidermeierliches Interieur mit einem Billard spielenden Herrn entweder aus Schloos Nasice oder aus dem Schloss Vukovar der Grafen zu Eltz*. Dorotheum (Meisterzeichnungen, Druckgraphik bis 1900, Aquarelle und Miniaturen, Mitwoch, 2. Mai 2012.), Wien, 2012., 104–105.

30

Interijer je u katalogu Dorotheuma naslovljen kao *Interieur mit einem Kind, das mit einem hund spielt möglicherweise in Schloss Nasice*, Dorotheum (Meisterzeichnungen, Druckgraphik bis 1900, Aquarelle und Miniaturen, Mitwoch, 2. Mai 2012.), Wien, 2012., 107.

31

U zbirci Albertine nalazi se *Studienblatt mit Herrenporträts*, Bratislava, 1846.–1847. s portretima Paula grofa Zichyja, jednog neidentificiranog plemića i Marka grofa Pejačevića. Marko je bio Ladislavov stric i član rumsko-retfalačke grane obitelji Pejačević, što nam govori o Altovim kontaktima i s drugim članovima obitelji Pejačević; Alber-

tina, inv. br. 34798, [http://sammlungenonline.albertina.at/?query=Inventarnummer=\[34798\]&showtype=record](http://sammlungenonline.albertina.at/?query=Inventarnummer=[34798]&showtype=record) (19. 5. 2018.)

32

JASMINKA NAJCIER SABLJAK – ĐORĐE BOŠKOVIĆ (bilj. 23).

33

Ovaj akvarel je dugi niz godina bio atribuiran kao djelo Huga grofa Eltza, a prikaz interijera poslužio je kao predložak za uređenje dijela izložbe *Bidermajer u Hrvatskoj* u MUO u Zagrebu, 1997. godine (inv. br. MUO-027679), MIROSLAV GAŠPAROVIĆ, Slikarstvo bidermajera u Hrvatskoj, u: *Bidermajer u Hrvatskoj*, (ur.) Vladimir Maleković, Zagreb, 1997., 122–148., kat. br. 361; J. Najcer Sabljak ga u svome doktoratu pripisuje neidentificiranom slikaru, kao prikaz sobe Huga grofa Eltza; JASMINKA NAJCIER SABLJAK, *Umjetničke zbirke vlastelinskih obitelji u Slavoniji i Srijemu*, neobjavljena doktorska disertacija, Filozofski fakultet, Zagreb, 2012., a njegova konačna atribucija objašnjena je u tekstu *Likovna i rukopisna ostavština Ladislava grofa Pejačevića iz Retfale i Rume*. JASMINKA NAJCIER SABLJAK – ĐORĐE BOŠKOVIĆ (bilj. 23).

34

Skizzenbuch ima 26 listova, nastao je u razdoblju od 1858.–1880. inv. br. 31610/6, [http://sammlungenonline.albertina.at/?query=Inventarnummer=\[31610/6\]&showtype=record](http://sammlungenonline.albertina.at/?query=Inventarnummer=[31610/6]&showtype=record) (19. 5. 2018.)

35

Plemić u sivom kaputu s istobojućim šeširom leži na travi okrenut leđima, riječ je možda o Petru grofu Pejačeviću. Ista osoba pojavljuje se i na akvarelu nastalu godinu poslije s prikazom spomenute kočije.

36

MARIA LUISE SCHUPPANZ (bilj. 19)

37

Interijer je u katalogu Dorotheuma naslovljen kao *Ein Schreibzimmer im Schloss Vukovar*, Dorotheum (Meisterzeichnungen, Druckgraphik bis 1900, Aquarelle und Miniaturen, Mitwoch, 2. Mai 2012.), Wien, 2012., 105–105.

38

JASMINKA NAJCIER SABLJAK – SILVIJA LUČEVNJAK (bilj. 1, 2013.), 43.

39

Portret muškarca u ovalu nalazi se Galeriji Matice srpske u Novom Sadu. BRANKA KULIĆ, *Strani portretisti 18. i 19. veka u kolekciji Galerije Matice srpske*, Novi Sad, 2011., 60–61.

40

Asper, *Knjižnica*, kopija prema Franzu Altu, akvarel, sign. l. d. »Asper«, obitelj Clary Aldringen, Herrnau, Salzburg; Raimund Mössmer, Salon dvorca Pejačević u Retfali, 1872., obitelj Clary Aldringen, Herrnau, Salzburg; JASMINKA NAJCIER SABLJAK – SILVIJA LUČEVNJAK (bilj. 1, 2013.), 40.

41

Popis obuhvaća sva do sada identificirana djela Franza Alta s motivima iz Slavonije i Srijema, u kojima se prati ustanovljena ili pretpostavljena kronologija njihovoga nastanka te navodi mjesto njihovoga smještaja ili izvor u kojem je zabilježeno njihovo postojanje.

Uz izvorne nazive djela na njemačkom jeziku u popisu su navedeni i nazivi djela na hrvatskom jeziku, koje im je dodjelila autorica ovoga teksta, zato što im nedostaje izvorni naslov.

Summary

Jasminka Najcer Sabljak
Scenes from Slavonia and Syrmia
in the Opus of Austrian Painter Franz Alt

Austrian painters from the 19th century are significantly represented in the art collections of noble families in eastern Croatia. Among the many foreign artists in the collections of the Pejačević family, Hillebrand von Prandau, and Normann-Ehrenfels, there are works of renowned Austrian painters such as F. Amerling, J. N. Ender, F. Gauermann, A. Hanscha, J. Hoffmann, J. Lauer, C. Rahl, C. Saar, and A. Theer.

Among the aforementioned artists, the latest research has revealed the works of Austrian artist Franz Alt (1821–1914), son of Jakob Alt (1789–1872) and brother of the more famous Rudolf Alt (1812–1905). The distinguished Austrian artistic family Alt left an important mark on the art history of the Austrian Biedermeier, especially with their landscape paintings and vedutas, watercolour paintings and lithographs, as well as paintings of interiors (the so-called *Zimmerbilder*).

Jakob and Rudolf Alt stayed in the territory of today's Croatia on several occasions in the mid-19th century, and their opus contains interesting scenes of towns, villages, and people along the Adriatic coast and its hinterland. Their travels were prompted by commissions from the Austrian publishers of maps, while Jakob's son Franz produced an interesting oeuvre owing to patrons from the noble families of continental Croatia: Slavonia and Syrmia. His opus includes some twenty sketches, drawings, and watercolours of landscapes, manorial estates, vedutas, and interiors of richly decorated noble castles. Alt's arrival in this region certainly had something to do with his patron Kazimir, Count Esterházy (1805–1870), the former owner of the Darda estate. Kazimir's sister Franciska married Petar Pejačević, a member of the distinguished branch of the Pejačević family based in Ruma and Retfala.

In the 19th and the first decades of the 20th century, this branch of the Pejačević family owned a castle in Retfala (a western suburb of Osijek), not far from the river Drava, as well as an economically important estate in Syrmian Ruma. Alt visited their estates on several occasions and created works of exceptional artistic value, which also include a component of documentary-historical visual "travelogues"

important for our knowledge of the economic and cultural circumstances at the Pejačević family estates in Ruma and Retfala. Some twenty artworks by Alt, nowadays in private property or in public institutions, depictions of parks and the so-called *Zimmerbilder* of the Retfala castle, as well as landscape paintings of the Ruma estate, have been incorrectly identified as showing other Slavonian castles.

Alt also produced several portraits of the Pejačević family members. Among others, a portrait of Ladislav Pejačević, son of Franciska and Petar, whom he probably taught in painting, which resulted in a series of found and identified works by Ladislav in private collection.

Through Ladislav's sister Ludvina, born Pejačević and married Eltz, Franz Alt came into contact with the distinguished German family of Counts Eltz, who had an estate and a castle on the Danube, in Vukovar. He must have produced several paintings for the Eltz family, but to date only a drawing of the Vukovar castle interior has been found. Alt's series of interiors, the so-called *Zimmerbilder*, and landscape paintings from Slavonia and Syrmia, painted in the tradition of Viennese Biedermeier, extremely popular in the courtly, noble, and bourgeois circles, are an important contribution to the research on the attitude of noble families towards artists and on the appearance of the noble mansions and castles in the mid-19th century.

Slavonian castles were equipped according to the highest standards of the time, same as the castles of Austria and southern Germany, as witnessed by Alt's watercolours of their interiors.

Alt's works contribute to a better knowledge of the artist's work in the framework of Austrian painting tradition and testify to the artistic tastes reflected in the collections of noble families in eastern Croatia.

Keywords: 19th-century painting, Franz Alt, Pejačević, Eltz, Slavonia, Syrmia

Izvori ilustracija i autori fotografija / Sources of illustrations and photo Credits

Laura Chinellato

Le lastre longobarde del »pulpito di Maviorano« di Gussago (Brescia): dall'analisi al contesto. Problematicità e nuove prospettive / *Lombardische Platte »Mavioranove propovjedaonice« u Gussagu (Brescia): od analize do konteksta. Problematika i nove perspektive*

1: Elaborazione grafica di Laura Chinellato da: Paola Marina De Marchi, Calvisano e la necropoli d'ambito longobardo in località Santi di Sopra. La pianura tra l'Oglio, Mella e Chiese nell'altomedioevo, in: *L'Italia centro-settentrionale in età longobarda*, Atti del Convegno (Ascoli Piceno, 6–7 ottobre 1995), (a cura di) Lidia Paroli, Firenze, 1997., 377–411, fig. 2 / *Ilustraciju iz članka: Paola Marina De Marchi, Calvisano e la necropoli d'ambito longobardo in località Santi di Sopra. La pianura tra l'Oglio, Mella e Chiese nell'altomedioevo*, in: *L'Italia centro-settentrionale in età longobarda*, Atti del Convegno (Ascoli Piceno, 6–7 ottobre 1995), (a cura di) Lidia Paroli, Firenze, 1997., 377–411, 2, grafički obradila Laura Chinellato.

2: Studio Rapuzzi di Brescia

3, 4, 5, 6, 7, 8, 10: Laura Chinellato

9: Bruno Genito, Sasanidi, u: *Enciclopedia dell'Arte Medievale*, X, Roma, 1999., 381–386.

Danko Zelić – Ivan Viđen

Inventario dela giexia di S. Maria Mazor, de tute le argentarie, aparati deli sazerdoti, insenarii, libri, tapezarie et altre robe (1531.) – najstariji imovnik liturgijske opreme, ruha i paramenata dubrovačke prvostolnice / *Inventario dela giexia di S. Maria Mazor, de tute le argentarie, aparati deli sazerdoti, insenarii, libri, tapezarie et altre robe* (1531) – *the Oldest Extant Inventory of Liturgical Objects, Vestments and Textiles of Dubrovnik Cathedral*

1: Danko Zelić

2, 3: Božo Gjukić

Josipa Alviž

Sudbina kapucina i kapucinskoga hospicija u Herceg Novom u svjetlu novih arhivskih istraživanja / *The Capuchins and their Hospice in Herceg Novi in the Light of Recent Archival Research*

1, 2: Državni arhiv u Zadru (DAZD) / *State Archives in Zadar*

3, 5, 6, 8–10, 12: Josipa Alviž

4, 7, 11: Arhitektonski crteži prema nacrtima Direkcije za urbanizam Herceg Novi, urbanistički projekt *Stari Grad – Herceg Novi*, 1982., voditelj Boris Ilijanić, dipl. ing. arh. Izvor: Državni arhiv Crne Gore – Arhivski odsjek Herceg Novi, za tisak pripremio Ratko Horvat / *Architectural drawings made after recording of the Directorate for Urban Planning Herceg Novi, Stari Grad – Herceg Novi urban development project, 1982, project leader Boris Ilijanić, architect. Source: State Archives of Montenegro – Archival Department Herceg Novi, prepared by Ratko Horvat*

Bojan Goja

Kuća Dragičević: prilog poznavanju stambenih kuća u Zadru u 18. stoljeću / *The Dragičević House: A Contribution to the Research on the 18th-century Houses in Zadar*

1–9: Bojan Goja

10: Google Earth

Petar Puhmajer – Krasanka Majer Jurišić

Stara gradska vijećnica u Rijeci: povijest sjedišta gradske vlasti od najranijih zapisa do 19. stoljeća / *Old Town Hall in Rijeka: History of the City Council Seat from the Earliest Records to the 19th Century*

1, 11, 12, 13: Natalija Vasić, Hrvatski restauratorski zavod

2: Silvino Gigante, *Storia del comune di Fiume*, Fiume, 1913.

3: Österreichische Nationalbibliothek, Cod. 8607, fol. 3r, Fiume

4: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Kartensammlung, sign. AT-OeStA/KA KPS KS G I h, 171

5: Matthäus Merian: *Topographia provinciae Austriacarum*, izdanje 1679.

6: Österreichisches Staatsarchiv, Kriegsarchiv, Kartensammlung, sign. AT-OeStA/KA KPS KS G I h, 175

7a, 7b: Državni arhiv u Rijeci, Gradski magistrat Rijeka, Izdvojeni nacrti, kut. 284

8: Državni arhiv u Rijeci, Tehnički ured grada Rijeke, kut. 161

9: Konzervatorski odjel u Rijeci, fototeka

10, 14: Izradili Petar Puhmajer i Marin Čalušić, Hrvatski restauratorski zavod, 2017.

Sanja Cvetnić

Dva portreta Beatrice Frankapan (?): rod i red / *Two Portraits of Beatrice Frankapan (?): the Family and the Order*

1: Ivan Kukuljević Sakcinski, Beatrice Frankapan i njezin rod. Zagreb [s. e. Tiskom Dioničke tiskare], 1885.

2: Adolf Bayer, Markgraf Georg und Beatrix von Frangepan: Georg des Frommen Jugend und erste Ehe, Gesellschaft für Fränkische Geschichte, u: *Neujahrsblätter der Gesellschaft für Fränkische Geschichte*, Ansbach: Brügel, 19 (1934.)

3: © Madrid, Museo Thyssen-Bornemisza

4: © Graz, Universalmuseum Joanneum Schloss Eggenberg & Alte Galerie

5, 6: © Zagreb, Hrvatski državni arhiv

7: © Klagenfurt, Landesmuseum Kärnten

8: Anton Fritz, *Das große Hemma-Buch*, 1980.

Júlia Tátrai

Wiener Hofkünstler und die Zrinyis. Porträts in der Lobkowitz-Sammlung / *Bečki dvorski umjetnici i Zrinski. Portreti u Zbirci Lobkowitz*

- 1: © Nelahozeves, Lobkowitz Sammlung, Schloss Nelahozeves / Bridgeman Images
- 2, 3: © Budapest, Magyar Nemzeti Múzeum (Ungarisches Nationalmuseum)
- 4: © Trakošćan, Dvorac Trakošćan (Schloss Trakošćan)
- 5: © Nelahozeves, Lobkowitz Sammlung, Schloss Nelahozeves / Bridgeman Images
- 6: © Budapest, Magyar Nemzeti Galéria (Ungarische Nationalgalerie)
- 7: © Zagreb, Hrvatski državni arhiv (Kroatisches Staatsarchiv)
- 8: © Nelahozeves, Lobkowitz Sammlung, Schloss Nelahozeves / Bridgeman Images
- 9: © Privatbesitz Familie Herberstein
- 10: © Wien, Kunsthistorisches Museum, Wien
- 11: © Prag, Lobkowitz Sammlung, Prag / Bridgeman Images
- 12: © Budapest, Magyar Nemzeti Galéria (Ungarische Nationalgalerie)

Daniel Premerl

Ivan Tomko Mrnavić and his Coat of Arms: Self-presentation of an Illyrian Noble / *Ivan Tomko Mrnavić i njegov grb: samopredstavljanje jednoga ilirskoga plemića*

- 1, 2: Paolo Mofardin, Institute of Art History, Zagreb; Courtesy of the Metropolitan Library, Zagreb / *Institut za povijest umjetnosti, Zagreb; Uz dopuštenje Metropolitanske knjižnice, Zagreb*
- 3, 6, 14, 15, 16, 17: Courtesy of the National and University Library, Zagreb / *Uz dopuštenje Nacionalne i sveučilišne knjižnice, Zagreb*
- 4, 5: Paolo Mofardin, Institute of Art History, Zagreb; Courtesy of the Library of the Croatian Academy of Sciences and Arts / *Institut za povijest umjetnosti, Zagreb; Uz dopuštenje Knjižnice Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti*
- 7, 8: Courtesy of the Research Library Zadar / *Uz dopuštenje Znanstvene knjižnice Zadar*
- 9: Fra Stipe Nosić, the Library of the Franciscan Monastery, Dubrovnik / *Knjižnica Male braće, Dubrovnik*
- 10: Tomislav Pavičić, City Museum Šibenik / *Tomislav Pavičić, Muzej Grada Šibenika*
- 11, 12: Paolo Mofardin, Institute of Art History, Zagreb; Courtesy of the Archdiocesan Archives, Zagreb / *Institut za povijest umjetnosti, Zagreb; Uz dopuštenje Nadbiskupijskog arhiva, Zagreb*
- 13: Courtesy of the Archives of the Croatian Academy of Sciences and Arts, Zagreb / *Uz dopuštenje Arhiva Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, Zagreb*

Ivana Čapeta Rakić

Ponzonijevih deset slika u svodu glavnog oltara splitske katedrale: razmatranja o stilsko-oblikovnim svojstvima, izvornoj funkciji i ikono-

grafsko-ikonološkom aspektu / *Ten Paintings by Matteo Ponzoni above the Main Altar of the Split Cathedral: Considerations on Design and Style, the Original Function, and the Iconographic-Iconological Aspect*

- 1, 2: Ivana Čapeta Rakić
- 3: Ivana Čapeta Rakić, rekonstrukcija / *reconstruction: Vojan Koceić*
- 4: Mirko Pivčević, rekonstrukcija / *reconstruction: Vojan Koceić*
- 5: Uz dopuštenje Fondazione Musei Civici di Venezia / *Courtesy of the Fondazione Musei Civici di Venezia*
- 6: Fotografija preuzeta sa službene web stranice muzeja www.museunacional.cat, uz dopuštenje za preuzimanje i objavu fotografije od muzeja Museu Nacional d'Art de Catalunya / *Photo from the official website of the museum, www.museunacional.cat (courtesy of the Museu Nacional d'Art de Catalunya)*

Renata Komič Marn

Saint Joseph and Baby Jesus by Valentin Metzinger and Other Paintings from the Strahl Collection in the Museum of Arts and Crafts in Zagreb / *Slika Sveti Josip s malim Isusom Valentina Metzingera i druge slike iz Zbirke Strahl u Muzeju za umjetnost i obrt u Zagrebu*

- 1, 3–6: Srećko Budek i Vedran Benović, Muzej za umjetnost i obrt / *Museum of Arts and Crafts, Zagreb, digitalne snimke predmeta iz muzejskog fundusa*
- 2: Ljudevit Griesbach, HAZU, Strossmayerova galerija starih majstora, Zagreb / *Croatian Academy of Sciences and Arts, Strossmayer Gallery of Old Masters, Zagreb*

Jasminka Najcer Sabljak

Prizori iz Slavonije i Srijema u opusu austrijskog slikara Franza Alta / *Scenes from Slavonia and Syrmia in the Opus of Austrian Painter Franz Alt*

- 1, 9: Georg Eltz
- 2, 4–8: Francisca Clary-Aldringen
- 3: Arhiv Zavičajnog muzeja Ruma / *Archive of the Ruma County Museum*

Ana Šeparović

Od »sinteze likovnih umjetnosti« do Zagrebačkoga salona: prilog poznavanju djelovanja ULUH-a 1960-ih / *From a "Synthesis of Visual Arts" to the Zagreb Salon: A Contribution to the Research on ULUH's Activity in the 1960s*

- 1: *Socijalizam i modernost*, katalog izložbe, Zagreb, 2012., 141.